

Еллінізм - завершальний період давньогрецької культури, який настав після смерті видатного грецького полководця Олександра Македонського (356-323 рр. до н. е.).

Культура еллінізму сформувалася внаслідок з'єднання класичних грецьких традицій з традиціями східних цивілізацій. Це великий історичний період (323-30 рр. до н. е.), протягом якого мистецтво втілює нову ідею величчя світу, здійснило грандіозні проекти, в тому числі чудеса світу: Фароський маяк висотою 140 м, споруджений на острові Фарос біля входу в гавань Олександрії, і Колос Родоський - бронзове зображення бога сонця Геліоса, виконане скульптором Харесом, учень Лісиппа.

Перша відмінна риса еллінізму: прагнення вийти за рамки людського і прорватися у світ богів. Звідси прагнення увічнити себе в грандіозних пам'ятках, тяга до надмірності. У мистецтві скульптури визначилося два напрямки: з одного боку - трагічного романтизму, коли зображувалися сюжети, взяті з історії і міфології, і герої поставали в момент найвищої напруги. З іншого боку - ліричний, відхід у світ душевних переживань, жанрових сцен, дитячої тематики. До першого напрямку належать рельєфи Пергамського вівтаря, що представляють боротьбу олімпійських богів з жахливими синами Землі - гігантами. Рельєфи знаходяться в Берліні, в Пергамон-музеї. До родосської школи належать скульптурні композиції "Фарнезський бик" і "Лаокоон". Скульптурна група "Лаокоон" являє собою вираз небачених людських зусиль у боротьбі за життя. Троянський жрець Лаокоон за попередження троянців про прийдешнє ураження після введення в місто дерев'яного коня був покараний богинею Афіною, яка послала на нього змії. Композиція настільки переконливо передає страждання та біль, що рівних їй ми і сьогодні не знайдемо в історії мистецтва. Сам Мікеланджело вважав її кращою статуєю, коли-небудь створеної на землі. Другий по силі виразності елліністичної скульптурою можна вважати Ніку Самофракийську. Ніка - грецька богиня Перемоги - це втілена радість, нестримний порив, спрямованість вперед - такий її зобразили греки. До нас вона дійшла з втраченою головою, за припущенням, Ніка була в шоломі, трубящая у фанфари. Статуя висотою 2,75 м виконана з мармуру, відноситься до родосської школи I ст. до н. е. і сьогодні знаходиться в колекції Лувра. До ліричної лінії елліністичної скульптури відноситься Венера (Афродіта) Мілоська (також знаходиться в Луврі). Напівоголена жіноча фігура з втраченими руками була знайдена в 1820 р. на острові Мілос. Її висота трохи більше двох метрів. Поставлена на високий постамент, вона дивиться на нас зверху вниз. М'яка опрацювання верхньої частини тіла контрастує з бароковими складками драпірування, що надає всій фігурі емоційну виразність. Сучасний глядач, досвідчений множинними створіннями ідеальних образів жіночої краси, не втомлюється схилитися перед довершеним створенням грецького майстра Агесандра (II ст. до н. е.). Велич, відображена в мармуровій статуї, відображає бажання людей неспокоїної епохи еллінізму до гармонії і любові.

До кінця епохи еллінізму мистецтво починає втрачати свій моральний і громадянський пафос, замінюючи його жанровою і побутовою тематикою, а також дрібною пластикою.

У період, коли створювалася статуя Венери, в еллінський світ вторгалася нова сила - римляни, які несли загибель великої культури, яка висловила себе у формах усіх

мистецтв. На зміну метафоричного розуміння краси світу еллінами приходила твереза практична оцінка всіх явищ.

Історія пластичного мистецтва Стародавньої Греції зв'язана з виробленням зримого образу божества. Фідій з його учнями зробили дуже багато в цьому напрямку. Скульптури Парфенона з глибокою поетичністю та емоційністю прославляли богиню Афіну. Велич людського розуму, сила краси, мужність греків, які перемогли варварів-персів, втілені у глибоко людських образах богів — прекрасного Діоніса (на східному фронтоні), Афродіти, яка відпочиває на колінах своєї матері Діони, богинь долі Мойр та ін. Тим самим настроєм пройняті і сюжети з життя Афін: завзяті вершники-юнаки, колісниця у нестримному "леті", музиканти, жертвні тварини, дівчата з дарами для богині. Невичерпна фантазія Фідія створила у фризі 365 людських фігур і 227 фігур тварин, при чому пластика рухів жодного разу не повторюється. Естетичний ідеал епохи виражений у словах Перікла: "Ми любимо прекрасне, поєднане з простотою, і мудрість без розніженості".

Історія Парфенона трагічна. За часів середньовіччя він був перетворений у християнську церкву, потім використовувався як пороховий склад. У XVII ст. при облозі Акрополя венеціанцями у Парфенон влучило ядро, і він був зруйнований. Багато скульптур загинуло.

У скульптурі греків панував образ атлета. Людська краса і досконалість — ось що прагнули втілити вони в образах атлетів. Але йшлося не просто про красу. Головний ідеал полісної класики відображений у слові "калокагатія". Kalos — характеристика тіла, не спотвореного рабською працею або "варварським" неробством: його постава, жести відповідають доброму смакові. Agathes — характеристика душі, пройнятої тим самим ритмом, який втілюється вже у вчинках людини перед обличчям общини і перед обличчям смерті. Не тільки скульптура, а й грецька трагедія настійливо зображає героїв, які відчайдушно зберігають гідність жесту і ритуальну стрункість мови.

Останньою спорудою Акрополя був храм, присвячений Афіні, Посейдону і міфічному царю Ерехтейю — Ерехтейон. Нове в ньому — каріатиди, жіночі фігури, які підтримують на одному з портиків замість іонічних колон перекриття храму. Ерехтейон будували в період боротьби за першість між Афінською державою і Пелопоннеським союзом на чолі зі Спартою, яка дістала в історії назву Пелопоннеської війни.

В V ст. до н. е. було створено велику кількість чудових скульптур. Багато з них — анонімні. З відомих скульпторів, крім Фідія, за цих часів в Афінах працювали Мірон ("Дискобол", "Афіна і Марсій" — постаті, в яких передано дію і внутрішні переживання) і Поліклет (стримано могутні, спокійно величні образи "Доріфора" — списоносця і "Діадумена" — атлета, який увінчує свою голову переможною пов'язкою; "Поранена амазонка", призначена для славнозвісного храму Артеміді в Ефесі). Поліклет прагнув подати образ ідеального вільнонародженого громадянина грецького полісу.

В архітектурі пізньої класики (410—350 pp.), на відміну від ранньої і високої, немає "почуття міри", виявляється потяг до грандіозного, зовні прекрасного. Було відбудовано після пожежі храм Артеміді, який вважався одним з чудес світу. Так само чудом можна назвати велетенську гробницю царя Мавзола у Галікарнасі, від якої і походить пізніша назва "мавзолей". Вона увінчувалася колісницею з кіньми і була прикрашена 150-метровим фризом із зображенням битв греків з амазонками. Мавзолей поєднав у собі урочисту, східну пишність декору з витонченістю грецького іонічного ордера.

В IV ст. до н. е. споруджено знаменитий театр в Епідаврї (архітектор Поліклет), на кам'яних лавах якого могли сидіти 10 тисяч глядачів. Чудова акустика давала змогу розрізнити кожний звук навіть з останнього ряду, віддаленого від оркестри на 60 м по горизонталі і на 23 м по вертикалі (на такому підвищенні розміщувався останній ряд).

У скульптурі замість мужності і суворості образів класики виник інтерес до душевного світу людини. Так, у єдиній, що дійшла до нас в оригіналі від скульптора Праксителя, мармуровій статуї Гермеса майстер зобразив прекрасного юнака, який знехотя обіперся ліктем об пень, у стані супокою і безтурботності. У задумі, з ніжністю позирає він на немовля Діоніса, котрого тримає на руках. На зміну мужній красі атлета V ст. до н. е. приходить краса витончена і більш одухотворена. Особливої слави здобула інша скульптура Праксителя — статуя Афродіти Кнідської. (Це було перше в грецькому мистецтві зображення оголеної жіночої постаті.) Статуя стояла на березі моря, на острові Кнід, і сучасники писали про справжні паломництва на острів з метою помилуватися красою богині, яка збирається ввійти у воду і скидає одяг на вазу, що стоїть поруч.

Скульптор Скопас продовжив традиції високої класики, створюючи образи монументально-героїчні. Але вони теж позначені драматичним напруженням усіх духовних сил. Порив пристрасті, вираз страждання, навіть якогось трагічного надлому порушує гармонійну ясність образу, але дає змогу розкрити складність світу людини.

Лісіпп Третій, великий скульптор IV ст. до н. е., прагнув показувати атлетів не у мить найвищого напруження сил, а, як правило, у мить його спаду, після змагання (такі його Апоксіомен, який зчищає з себе пісок після спортивного бою; Гермес, який стомлено присів на камінь і ладен наступної миті бігти далі у своїх крилатих сандалях).

Дальший крок уперед у розвитку культури було зроблено на наступному етапі — в еллінізмі.

Елліністичний період охоплює мало не тисячу років (з IV ст. до н. е. — від завоювання Греції Александром Македонським — і до падіння Західної Римської імперії у 476 р. до н. е.).

Еллінізм характеризувався поширенням грецької міської цивілізації на простір від Сіцилії до Індії. Греко-македонські завойовники запровадили у таких давніх східних країнах, як Єгипет, Сирія, Фінікія, Кілікія, Іудея та ін., систему полісно організованих колоній. Грецькі назви, колониadi храмів, театри виростили, наче гриби, серед тубільної сільської місцевості. Наприклад, славнозвісна Александрія з її модерністським геометричним плануванням, з бібліотекою, де налічувалося 700 тисяч рукописів (сувоїв пергаменту та папірусів); з космополітичним населенням, яке розмовляло грецькою мовою і називало себе "еллінами". Строката держава Александра Македонського простяглася від Північної Італії до Індії, від Нілу до Середньої Азії. Але після смерті володаря вона дуже швидко розпалася, на її руїнах виникли нові монархії, між якими постійно точилися війни.

Ранній еллінізм (кінець IV ст. до н. е. — I—II ст. н. е.) — період становлення величезної держави, що закінчився утворенням світової Римської імперії у I ст. н. е. на чолі з імператором Октавіаном Августом. Саме цієї пори активно систематизувалися знання, досвід, нагромаджені навіть не століттями, а тисячоліттями.

У цей час досить інтенсивно розвивалася математика, медицина, натурфілософія, жили великий математик Архімед, геометр Евклід, астроном Гіппарх; були зведені величезні інженерні споруди: Фароський маяк (понад 100 м заввишки), який простояв

1500 років, Колос Родоський — бронзове зображення бога сонця Геліоса (32 м заввишки). Їх не випадково називали чудесами світу.

Культова елліністична архітектура теж тяжіла до велетенських розмірів. У цей період створено диптер — той самий прямокутний храм, що й периптер, але оточений не одним, а двома рядами колон (Олімпейон). Еллінізм знав і храм-ротонду, тобто круглий у плані храм з діаметром ротонди 19 м.

У величезній різноликій державі виникло багато художніх шкіл. На острові Самофрак була поставлена статуя Ніке — богині перемоги — на честь перемоги родоського флоту над ворогами у 306 р. до н. е. Споруджена на п'єдесталі, що нагадує ніс корабля, постать Ніке органічно вписувалась у ландшафт зі скелею, котра зависла над морем. Хітон, який в'ється довкола могутнього тіла, відведені назад могутні крила, нестримний порив уперед надають скульптурі справді титанічного, тріумфального характеру. Класичним взірцем є статуя Афродіти з острова Мілос, більш відома під римською назвою Венера Мілоська. Повноправним у скульптурі став побутовий напрям ("Старий, який витягує коліщечку з ноги", "Хлопчик з гусаком"), декоративна скульптура. Вівтар Зевса у Пергамському акрополі обрамлений барельєфом близько 130 м завдовжки і 2, 3 м заввишки, де зображені бики і велети, що б'ються. Велети гинуть, відчай, страждання виражено в їхніх постатях, але вони сповнені благородства і величі духу. Перебільшеність емоцій, підкреслена динаміка, грандіозність образів, драматизм ("Галл, який убиває себе і свою дружину") — такі особливості цієї скульптури. Проте страждання елліністичний майстер не утрирує, ворога зображає не карикатурним, а мужнім і прекрасним. Етнічні риси демонструються завжди ненав'язливо.

Великої слави здобула знайдена у XVI ст. скульптурна група — Лаокоон з синами. Троянський жрець Лаокоон був покараний покровителькою греків Афіною за те, що застеріг безтурботних троянців від небезпеки введення у місто залишеного греками дерев'яного коня.

Класична культура була простою і наївною. Грецький поліс не знав глибин індивідуалізму і психологізму. Він був надто стриманим, надто суворим і аскетичним. Елліністична культура насамперед індивідуалістична, що пояснюється світовідчуттям людини цієї епохи. Особистість почуває себе дискомфортно у цій величезній державі і тому прагне поринути у власні переживання, залишитися на самоті. Естетика і філософія хочуть дати цій особистості внутрішній спокій і незалежність. Культура цієї епохи орієнтована на еллінів.

Кого ж називали еллінами? Чистокровних греків серед еллінів було мало. "Еллін" означало: людина, яка примкнула до соціальної верхівки і прийняла її культуру, розмовляє грецькою мовою, змолоду вправлялась у гімнасії, вчила напам'ять Гомера, а в зрілі роки відвідує театр. Багато відомих еллінів — філософів, поетів (сирійців, іудеїв, єгиптян, фінікійців, малоазійців) — були переконаними космополітами і не надавали значення своєму походженню. Еллінство — це не країна, не земля, не політична ідея — це належність до певної касты, об'єднаної знанням Гомера та Евріпіда, Платона та Демосфена, чистотою і витонченістю грецької мови, тонким, "еллінським" смаком. Еллінство було основою їхнього буття, їх "патентом на шляхетність". У світі еллінізму еллінами не народжувались, а ставали через школу.

При такому розкладі вчитель красномовства — це чудотворець, який з варварів робить еллінів. Не було більшої образи, ніж спіймати на помилках з грецької мови

(навіть римський філософ та імператор Марк Аврелій вважав за честь називатись елліном).